

Artykuł opublikowany w otwartym dostępie na licencji
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Adriana Frączek*

Bariery i możliwości wielokulturowości społeczeństwa polskiego w obszarze edukacji

Wstęp

„Człowieka można zrozumieć przede wszystkim poprzez historię i kulturę, która zaspokaja jego potrzeby duchowe”¹. Każdy przetwarza zastany materiał kulturowy, który został mu przekazany już w dzieciństwie jako zestaw form zachowania; tym samym staje się nośnikiem pewnych znaczeń i wartości. Zachowuje się zgodnie z przyjętymi zasadami funkcjonującymi w danej społeczności. Znaczenia, które zostały nadane, wykreowane przez określoną zbiorowość, nazywane są kulturowymi. Bogdan Nawroczyński uznał, że na kulturę składają się czynności i wytwory człowieka². Natomiast Edward T. Hall twierdził³, że kulturę stanowią działania, m.in.: wzajemne interakcje, uczenie się, utrzymywanie się przy życiu, zabawa, obrona, egzystencja, eksploatacja, seksualność, współdziałanie. Toteż poznanie człowieka możliwe jest wówczas, gdy poznane zostaną kody kulturowe społeczeństwa, z którego się wy-

* Dr Adriana Frączek, ORCID: 0000-0002-9380-140X
Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, Gdańsk
e-mail: dziekan@gwsh.gda.pl

¹ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 17.

² Ibidem, s. 20.

³ Ibidem, s. 26.

wodzi. Zrozumienie jego działań i zachowania, niejako zaprogramowanych już w dzieciństwie, jest łatwiejszym procesem, jeśli dostrzega się różnice w mówieniu, myśleniu, upodobaniach muzycznych, literackich, kulinarnych, stylu życia, zabawie czy obowiązkach. Józef Koziński z kolei określił kulturę jako historycznie ukształtowany system wytworów materialnych, symbolicznych i socjalnych, które są „nośnikiem wartości i znaczeń dla ludzkości, narodu, plemienia, wspólnoty lokalnej lub innej zbiorowości. Te wytwory działalności wpływają na naturę ludzką, osobowość i style zachowania człowieka”⁴.

Dokonując analizy definicji kultury, należy wyodrębnić ich podstawowe aspekty. Kultura przedstawia, dokumentuje, gromadzi pewne zjawiska, które są wyuczone, przekazywane kolejnym pokoleniom. Jest dynamicznie zmieniającym się systemem reguł posiadającym wymiar czasowy oraz przestrzenny. Odnosi się do grup, pozwala je identyfikować i odróżniać od innych. Składają się na nią wartości, normy, sposoby zachowań, style komunikacji oraz stosunek do innych narodów. Wszystkie te elementy mają duże znaczenie dla funkcjonowania człowieka, a jeszcze większe, jeśli zderzy się on z odmienną kulturą; wówczas ujawniają się różnice na poziomie wartości, komunikacji i sposobów zachowania. Wpływają one również na środowisko szkolne. Członkowie poszczególnych grup kulturowych przywiązani są do swoich wartości i norm, dlatego, na przykład, nie zawsze postępują zgodnie z charakterystycznymi dla kultury kraju osiedlenia. Nie podzielają wszystkich zasad, zachowują odrębność, część zwyczajów tolerują, a część z nich przyjmują.

Wszystko to ma znaczenie także w odniesieniu do dzieci i warunkuje ich sytuację w szkole. Determinuje zachowanie i działania zarówno uczniów, ich rodziców, jak i nauczycieli. Na przykład, zdarza się, że dziecko, które przybyło do Polski, do osób dorosłych zwraca się w drugiej osobie liczby pojedynczej, co nie jest tu przyjęte jako norma obyczajowa. Uczniowie z Azji wyrażają duży szacunek i rezerwę w stosunku do osób dorosłych, natomiast z Europy Zachodniej zachowują się wobec nich bardzo swobodnie. Różnice widoczne są również w sposobie ubierania się.

⁴ J. Koziński, *Transgresja i kultura*, Warszawa 1997, s. 181.

Interakcje międzykulturowe pozwalają zrozumieć własną kulturę oraz umożliwiają jej doskonalenie i rozwój. Współcześnie zróżnicowanie kulturowe jest zjawiskiem powszechnym. Stan ten będzie się coraz bardziej pogłębiać ze względu na migracje (w tym uchodźstwo), zakładanie rodzin mieszanych, otwarcie granic, a także naturalną ciekawość świata i innych kultur. Różnorodność kultur kreuje rozwój osobisty, wyzwala potencjał, kształtuje poczucie tożsamości narodowej. Dlatego też obecnie jako model życia społecznego dominuje wielokulturowość, która implikuje ustawiczny proces dialogu kultur. Idea dialogu zawarta jest w edukacji międzykulturowej. Pokojowe współistnienie może być realizowane poprzez aktywne uczestnictwo, dostrzeganie i akceptowanie odmienności, wzajemne wpływy, celowe i spontaniczne interakcje grup lub jednostek. Dzięki temu współczesny człowiek może „rozвивać się, stawać się w pełni świadomym i twórczym, zdolnym do aktywnej samorealizacji, do budowania niepowtarzalnej tożsamości społecznej, osobowej, kulturowej, religijnej, kontynentalnej, globalno-planetaryj”⁵.

Charakterystyka migracji i zróżnicowanie kulturowe w Polsce

W Europie zróżnicowanie kulturowe jest od lat zjawiskiem naturalnym. Podróżowanie lub zmiana miejsca zamieszkania ze względu na pracę dla mieszkańców tego kontynentu jest czymś oczywistym.

Polacy, ze względów politycznych, a później z powodu trudnej sytuacji materialnej, nie mogli pozwolić sobie na opuszczanie kraju. Z czasem stało się to możliwe, ponadto o ile wcześniej migracje miały charakter wewnętrzny i były zdeterminowane historią państwa, o tyle obecnie nasilają się nie tylko w obrębie kraju, ale całego świata. Jak wynika z badań, Polacy są jedną z najbardziej mobilnych nacji. Nadal więcej osób opuszcza ojczyznę, niż wraca do niej. Może to niepokoić, zwłaszcza że dotyczy starzejącego się narodu. Natomiast imigracja do Polski, w stosunku do innych państw, jest wciąż niewielka, chociaż sukcesywnie wzrasta. Krajowe oraz europejskie statystyki cech demograficznych społeczeństwa polskiego wskazują, że 98,5% mieszkańców to obywatele polscy oraz mniejszości narodowe i etniczne. Pozostałe 1,5% stanowią cu-

⁵ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 95.

dzoziemcy. Chociaż wydawać by się mogło, że to odsetek marginalny, jednak nie można tego faktu bagatelizować i lekceważyć podstawowych praw cudzoziemców do zachowania swojej tożsamości kulturowej i religijnej⁶.

Obszarami najliczniej zamieszkanymi przez cudzoziemców są tereny przygraniczne, duże miasta oraz sąsiedztwo ośrodków dla cudzoziemców, np. okolice Grudziądza, Lublina czy Białej Podlaskiej. Najliczniejsze grupy imigrantów stanowią Ukraińcy, Białorusini, Czeczeni, Niemcy i Romowie.

Niezależnie od powodu przyjazdu do Polski każdy cudzoziemiec ma prawo do edukacji. W małych miasteczkach o liczbie mieszkańców wynoszącej ok. 25 tysięcy na jedną szkołę przypada kilkoro dzieci cudzoziemskich. W większych miastach to już całe, kilku- lub kilkunastoosobowe grupy. Jednakże, niezależnie od liczby uczniów imigrantów w szkole, nauczyciele i dzieci uczące się w danej placówce powinni być przygotowani na ich przyjęcie i socjalizację. Polskie szkoły starają się sprostać nowym wyzwaniom. Prawa uczniów cudzoziemskich są respektowane. Jednak nadal nauczyciele powinni być szkoleni w zakresie edukacji wielokulturowej, by wykorzystywać większe spektrum możliwości.

Według danych z 2009 r.⁷ odsetek imigrantów osiadłych w Polsce na pobyt stały wynosił, według kraju pochodzenia: 31,3% – Brytyjczycy; 18,2% – Niemcy; 10,5% – Amerykanie; 8,4% – Irlandczycy; 3,5% – Ukraińcy; 2,8% – Włosi; 25,3% – Białorusini, Litwini, Turcy, Rosjanie, Czeczeni, Chińczycy, Ormianie. Przy tym osób przebywających w Polsce tymczasowo, ze względu na pracę, jest znacznie więcej. Dominującą grupą w tej kategorii są Ukraińcy. Globalizacja i coraz większa otwartość pracodawców powoduje, że migracje międzynarodowe stały się zjawiskiem tak powszechnym, jak migracje wewnętrzne.

Idee edukacji w warunkach wielokulturowości

Edukacja to proces wychowania i kształcenia. Formułuje możliwości i rozwija zdolności życiowe człowieka. Obejmuje wszelki wpływ oddzia-

⁶ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, Warszawa 2012.

⁷ Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl (dostęp: 12.12.2018).

łujący na rozwój jednostki, czyli działania związane z pozyskiwaniem wiedzy i umiejętności, a także kształcenie postaw oraz zdolności do przeżywania wyższych emocji. Obecnie, w warunkach zróżnicowanej i zmiennej rzeczywistości, edukacja stoi przed ważnym zadaniem: tak wpływać na rozwój dzieci, by trwając w swoich wartościach i kulturze rodzimej, jednocześnie mogły sprawnie funkcjonować w globalnym świecie i współpracować w grupach zróżnicowanych kulturowo. W raporcie Jacquesa Delorsa wydanym przez UNESCO zwrócono szczególną uwagę na wzbogacanie wiedzy o innych, pokojowe rozwiązywanie konfliktów, a także myślenie krytyczne oraz twórcze, lepsze rozumienie świata.

Wielokulturowość to narastający proces społeczny. Zachodzi więc potrzeba opracowania nowych strategii edukacyjnych, które umożliwiają kształtowanie postaw kulturowych i odpowiednich kompetencji. Idee takiej edukacji oscylują wokół szacunku dla odmienności czy podtrzymywania odrębności kulturowej. J. Delors – przewodniczący Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji UNESCO wskazał: „Jednym z zasadniczych zadań edukacji jest pomoc w przekształcaniu faktycznej współzależności w świadomą solidarność. W tym celu powinna ona umożliwić każdemu człowiekowi zrozumienie siebie samego i zrozumienie innych ludzi poprzez lepszą wiedzę o świecie [...]”⁸.

Zdaniem Jerzego Nikitorowicza, edukacja powinna opierać się na wspólnych wartościach: prawa człowieka, godność osoby ludzkiej, równość szans, szacunek dla innych, respektowanie praw mniejszości, zrównoważony rozwój, pokój i odpowiedzialność⁹. Istotne są więc zatem idee tolerancji, altruizmu, zmniejszanie dystansu pomiędzy tym co wspólne, a tym co odmienne, zwalczanie stereotypów i dyskryminacji. Edukacja powinna zmierzać do ukształtowania jednostki rozumiejącej proces globalizacji i prawa człowieka oraz świadomej własnych możliwości i zdolnej do podejmowania demokratycznych decyzji. Wydaje się, iż jest to dobry kierunek, zwłaszcza że najbardziej pożądane cechy, czyli kreatywność, wytrwałość, umiejętność planowania, otwartość, ciekawość świata,

⁸ J. Delors, *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998, s. 44, 45; A. Karpińska, *U podstaw dialogu o edukacji*, Białystok 2003, s. 50.

⁹ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 189.

umiejętność współdziałania i patrzenia na problemy z różnych perspektyw, mają charakter uniwersalny¹⁰.

Strategie akulturacji

Edukacja wspiera proces zakorzeniania się w kulturze, a jednocześnie promuje współistnienie, zauważanie inności, uświadamiając również wspólne wartości. Prawa człowieka zakładają równe traktowanie wszystkich niezależnie od przynależności etnicznej, stanowej, religijnej. Dają szkole największe możliwości przeciwdziałania podziałom. Właściwy dobór treści, w tym propagowanie wartości uniwersalnych, które są ponadczasowe i nie znają granic, takich jak miłość, przyjaźń, godność, tolerancja, rodzina, nauka, może umożliwić współistnienie kultur.

Rozważając problem integracji, nie sposób pominąć zagadnienia akulturacji. To poczucie wartości, odrębności i kompetencji oraz umiejętność znalezienia równowagi pomiędzy kulturą swojego pochodzenia a kulturą kraju, w którym się mieszka. Pojęcie to wywodzi się z Ameryki, a w Europie przyjęło się wskutek dyfuzji, czyli procesu zmian polegających na przetwarzaniu treści pochodzących z obcej kultury i ich akceptacji.

Akulturation może mieć charakter dwustronny, co wiąże się z kształtowaniem postaw akceptowania inności – członkowie różnych kultur wchodzą ze sobą w długotrwałe relacje. Paweł Boski na podstawie modelu Johna Berry'ego sformułował cztery typy reakcji osób należących do mniejszości wynikające z odniesienia do utrzymania dziedzictwa kulturowego:

1. Marginalizacja odpowiada systemowemu wykluczeniu, oznacza wycofanie się poza obszar kultury, wejście do podkultury marginesu społecznego, co najczęściej jest związane z nieudaną akulturacją.
2. Separacja jest odgródnieniem się jednostki lub grupy od wpływów nowego i obcego środowiska i organizowaniem życia w obrębie swojej dotychczasowej grupy etnicznej [...].
3. Asymilacja oznacza rezygnację z kultury pochodzenia (rodzimej), odcięcie więzów z krajem pochodzenia przodków i pełne wejście w obszar drugiej kultury.

¹⁰ Ibidem, s. 278.

4. Integracja jest konsekwencją wielokulturowości, realizowanych programów rządowych, które zachęcają do utrzymywania kultury rodzimej (kultury pochodzenia) oraz dodawania do niej, nabywania i konstruowania nowej tożsamości kultury kraju osiedlenia”¹¹.

Nauczyciel, mając na uwadze pozytywny przebieg akulturacji w polskiej szkole, powinien realizować w swej pracy założenie edukacji międzykulturowej, czyli rozwijanie umiejętności nawiązywania relacji z osobami innego pochodzenia, budowanie tożsamości kulturowej, poszerzanie wiedzy o innych kulturach – ich obyczajach, wartościach, sposobach zachowania oraz wytworach, takich jak kuchnia, literatura, architektura, sztuka. Jego znajomość rodzajów akulturacji oraz kolejnych etapów adaptacji kulturowej jest konieczna dla zrozumienia zachowań dzieci i młodzieży przybyłych z innych krajów i uczących się w polskiej szkole. Także nieodzowne wydaje się być rozumienie pojęć etnocentryzmu i etnorelatywizmu. Bez tej podstawowej wiedzy nauczyciel nie będzie mógł wspierać procesu integracji. Otwartość na poznanie kultur, uwzględnianie indywidualnych potrzeb uczniów, zrozumienie odmiennej wrażliwości i problemów wynikających z różnic programowych czy bariery językowej ma ogromne znaczenie dla powodzenia pracy z klasą, do której należą uczniowie innej narodowości. Doświadczenie międzykulturowe oraz właściwe ukierunkowanie wszystkich uczniów znajdujących się w danej grupie powinno zmierzać do tolerancji i wzajemnego szacunku.

Dziecko wobec obcości kulturowej

W związku z tworzeniem się społeczeństw pluralistycznych kulturowo podjęto badania nad odmiennością dotyczącą mniejszości narodowych, religijnych lub innych grup czy środowisk. Georg Simmel sugerował, że kategoria obcości to nie właściwość ludzi, ale cecha, którą należy rozpatrywać w aspekcie więzi społecznych¹².

¹¹ K. Białek, *Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*, Warszawa 2015, s. 27.

¹² E. Chromiec, *Dziecko wobec obcości kulturowej*, Gdańsk 2004, s. 22.

Odmienność osoby spoza własnego kręgu kulturowego nabiera znamion obcości: przez to, że cudzoziemiec zaistniał poza swoją kulturą, dla przedstawicieli społeczności dominującej, w której zaczął funkcjonować, będzie on obcy. Epitet ten opisuje człowieka, „którego odmienność wyglądu i zachowania (w tym językowego) percypowana w kontakcie bezpośrednim lub pośrednim stwarza trudności w jednoznacznej kategoryzacji, budząc jednocześnie stany ambiwalentne, ale też fascynacji (apulsji) lub wrogości (repulsji)”¹³.

Elżbieta Chromiec, powołując się na Marię Reut, zauważyła, że „obcość jest jednakże wyzwaniem, ale nie do podporządkowania i zawłaszczenia, lecz do otwarcia się na odmienność”¹⁴. Jednak, aby mogło ono zaistnieć, potrzebne jest dążenie do dialogu jako jednej z najlepszych form poznawania i zrozumienia. W kontaktach międzykulturowych powodzenie mogą zagwarantować postawy aktywne i otwarte, przygotowane do dialogowych interakcji z cudzoziemcami. Kształtowanie takich kompetencji ma miejsce także w szkołach. Edukacja stanowi element polityki wielokulturowej, realizuje idee tolerancji i integracji poprzez poszerzanie zasobu wiedzy i kategorii poznawczych w zakresie stosunku do odmienności kulturowej. „Otwartość ma wiele postaci, wymiarów oraz stopni. Nie posiada natomiast jasno zdefiniowanych granic, ani na biegunie maksymalnej intensywności, ani na przeciwnym – jej zanikania”¹⁵.

Solidarność lub sojusz z obcym pojawiają się częściej, gdy pomimo różnic obie strony wyznają te same wartości. Rezultatem konfrontacji z wartościami nieakceptowanymi jest zwykle niechęć lub dystans uniemożliwiające zaangażowanie się w tę relację. Wpływ na budowanie emocjonalnej bliskości mają dotychczas otrzymywane informacje oraz poznane w domu rodzinnym stereotypy i poglądy. Nietolerancja wśród dzieci może mieć swe źródło w sugerowanych przez rodziców kategoriach postrzegania świata, którym dziecko się podporządkowuje. W swoich badaniach nad reakcjami dzieci na obcość kulturową Chromiec przyjęła zestaw czterech określeń dla oznaczenia typów zachowań wobec obcego: ciekawość, niepokój, różnicowanie i ambiwalencja.

¹³ Ibidem, s. 25.

¹⁴ Ibidem, s. 23.

¹⁵ Ibidem, s. 89.

Ciekawość rozumiana jest jako szereg pozytywnych zachowań ukierunkowanych na poznanie nowej osoby, wszelkie przejawy zainteresowania, aktywność werbalna i niewerbalna okazywana poprzez sympatyczne gesty, zwroty grzecznościowe, miłą rozmowę. **Niepokój** natomiast należy rozumieć jako przeciwstawną tendencję, przejawiającą się w takich zachowaniach jak unikanie kontaktu wzrokowego lub bezpośredniego, rezygnacja z jakiegokolwiek zaangażowania w relację z nową osobą, stany lękowe, reakcje agresywne. **Różnicowanie** będzie zdolnością do zauważania różnic pomiędzy dotychczas zebranymi wiadomościami i doświadczeniami a nowo poznanymi aspektami rzeczywistości w odniesieniu do obcego; to weryfikowanie posiadanej wiedzy z nowo poznanymi faktami. **Ambiwalencję** należy definiować jako stany wahania oraz niezdecydowania wyrażające niejednoznaczny stosunek do przedstawiciela innej kultury. Zachowania te nacechowane są bądź ciekawością, bądź niepokojem w różnym stopniu o zmiennym dystansie do obcości¹⁶.

W trakcie badań Chromiec wygenerowała także selektywne kategorie postaw dzieci wobec obcego: fascynację, solidarność, tolerancję, szowinizm, ksenofobię. Dokonując analizy przypadków, wzięła pod uwagę sytuację szkolną, w tym pozycję dzieci w grupie rówieśniczej, sytuację rodzinną ze szczególnym uwzględnieniem poziomu otwartości rodziców na przedstawicieli innych kultur oraz obserwację zachowań ucznia wobec obcego. We wnioskach ze swojego studium zawarła myśl, iż nabywanie kompetencji i umiejętności funkcjonowania w kontakcie z przedstawicielami innych kultur jest procesem złożonym i zależnym od doświadczeń, wieku, indywidualnych cech oraz stosunku jednostki do świata¹⁷. Badania wskazały, że reakcje dzieci w badanych grupach były różnorakie. Przeważała liczba zachowań ambiwalentnych z tendencją do przyjmowania zauważalnego dystansu w mniejszym lub większym stopniu. „W toku analiz można było odkryć, że dzieci najsilniejsze, samodzielne, pełne wyobraźni bardzo często zdążyły ku stanom ambiwalentnym, zdecentrowanym, «pogranicznym». Zaznaczała się tu chęć uczestnictwa w życiu «innych», ale i ciążenie ku budowaniu dystansu, czy to przez

¹⁶ Ibidem, s. 100.

¹⁷ Ibidem s. 151.

poszerzenie obszaru obserwacji, czy przez silną racjonalizację działań, czy też na drodze polaryzacji stanowisk¹⁸.

Powołując się na E. Chromiec, a także opierając się na obserwacjach pedagogów z doświadczeniem w dziedzinie wielokulturowości, można wysnuć wniosek, że w małym stopniu zmierzamy do pojednania, a idea dialogu nadal jest zbyt odległa.

Regulacje prawne systemu oświaty w odniesieniu do edukacji międzykulturowej w Polsce

Prawo do nauki, wiedzy i edukacji jest jednym z fundamentalnych praw człowieka. Nauczanie podstawowe zatem powinno być obowiązkowe i bezpłatne dla wszystkich dzieci¹⁹. Zgodnie z polską konstytucją, każdy ma prawo do nauki, która jest obowiązkowa do 18. roku życia i bezpłatna w szkołach publicznych²⁰. Podstawowym aktem prawnym – poza konstytucją – zapewniającym bezpłatny dostęp do publicznego szkolnictwa w Polsce jest *Konwencja o prawach dziecka z 1989 r.*²¹

Kształcenie cudzoziemców oraz warunki podejmowania przez nich nauki w polskich szkołach określają przepisy: ustawa o prawie oświatowym;²² rozporządzenie ministra edukacji narodowej w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi;²³ przepisy wprowadzające ustawę prawo oświatowe;²⁴ rozporządzenie MEN z 23.08.2017 r.²⁵ Zgod-

¹⁸ Ibidem s. 155.

¹⁹ *Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.*, DzU 1991, nr 120, poz. 526, art. 28, 29, 30.

²⁰ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, DzU 1997, nr 78, poz. 483, art. 70.

²¹ *Konwencja o prawach...*, op. cit.

²² *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*, DzU 2017, poz. 59, art. 165, 166.

²³ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, DzU 2017, poz. 1655.

²⁴ *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe*, art. 363, DzU 2017, poz. 60.

²⁵ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 sierpnia 2017 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, DzU 2017, poz. 1634, art. 363.

nie z nimi, cudzoziemcy korzystają z nauki i opieki na takich samych zasadach jak Polacy we wszystkich typach publicznych przedszkoli i szkół do ukończenia 18 lat lub ukończenia szkoły ponadpodstawowej (ponadgimnazjalnej). Wśród cudzoziemców mogących korzystać z tego prawa są m.in. osoby:

- korzystające z ochrony czasowej na terytorium Polski;
- pochodzenia polskiego w rozumieniu przepisów o repatriacji;
- ze statusem uchodźcy i członkowie ich rodzin, a także członkowie rodzin osób ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy;
- z udzielonym na terytorium Polski zezwoleniem na pobyt stały, ochroną uzupełniającą (oraz członkowie ich rodzin), zgodą na pobyt tolerowany, zgodą na pobyt ze względów humanitarnych (oraz członkowie ich rodzin), ochroną czasową, zezwoleniem na pobyt jako długoterminowy rezydent Unii Europejskiej;
- posiadające ważną Kartę Polaka;
- dla których uprawnienie takie wynika z umów międzynarodowych;
- posiadające kartę pobytu z adnotacją „dostęp do rynku pracy”, wizę Schengen lub wizę krajową wydaną w celu wykonywania pracy na terytorium Polski;
- stypendyści otrzymujący stypendia ministra edukacji narodowej, organu prowadzącego szkołę lub dyrektora szkoły.

Zasady rekrutacji cudzoziemców do szkół reguluje rozporządzenie ministra edukacji narodowej z 30 lipca 2015 r.²⁶ Zgodnie z nim kwalifikacji ucznia przybywającego z zagranicy do odpowiedniej klasy lub na odpowiedni semestr dokonuje dyrektor szkoły publicznej, biorąc pod uwagę jego wiek, opinię rodzica lub samego ucznia, w przypadku gdy jest pełnoletni. Przyjęcia cudzoziemców do szkół dokonuje się na podstawie dokumentów bez konieczności nostryfikacji. Wyjątkiem są szkoły policealne, gdzie warunkiem przyjęcia jest wykształcenie średnie.

²⁶ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 lipca 2015 roku w sprawie warunków i trybu przyjmowania do publicznych przedszkoli, innych form wychowania przedszkolnego, szkół i placówek osób niebędących obywatelami polskimi oraz obywateli polskich, którzy pobierali naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, a także organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia*, DzU 2015, poz. 1202.

Zagraniczne świadectwo potwierdzające wykształcenie średnie może być w Polsce uznane z mocy prawa lub na podstawie decyzji kuratora oświaty. W sytuacji, gdy uczeń z zagranicy nie może przedstawić dokumentów, dyrektor placówki dokonuje jego zakwalifikowania do odpowiedniej klasy lub na odpowiedni semestr na podstawie rozmowy kwalifikacyjnej. Dyrektor wyznacza termin rozmowy, a w przypadku, gdy uczeń nie zna języka polskiego, zobowiązany jest zadbać, by w rozmowie wzięła udział osoba władająca tym samym językiem co uczeń.

Podsumowanie

W szybko zmieniającym się świecie nieodzowne jest uczenie się nowych sposobów funkcjonowania imigrantów w nieznanym dotąd otoczeniu, kształtowanie w miejscach osiedlenia nowego stylu komunikacji, ciągłego rozwoju. Istnieje potrzeba świadomego doświadczania innych kultur, a w tym celu niezbędne jest odwołanie do tolerancji i empatii jako podstawowych wartości. Tylko poprzez szacunek dla drugiego człowieka, uznanie jego indywidualności i godności, praw oraz tożsamości kulturowej można dążyć do integracji. W procesie dialogu ważną rolę odgrywa edukacja, która w kształtowaniu tożsamości międzykulturowej powinna wspierać zarówno jednostki, jak i grupy.

Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że realizacja prawa i obowiązku nauki względem uczniów cudzoziemskich nadal wykracza poza standardy pracy polskich szkół. Jest jednym z większych wyzwań systemu oświaty. Praca z tymi uczniami stawia przed dyrekcją i nauczycielami nowe zadania. Wymaga zrozumienia specyfiki funkcjonowania cudzoziemców na obszarze odmiennym kulturowo, a także rozwinięcia kompetencji w kontekście wielokulturowości, dostosowania metod pracy dydaktyczno-wychowawczej do potrzeb uczniów przybyłych z zagranicy oraz przystosowania treści programowych do wyrównywania różnic programowych między krajami pochodzenia a zamieszkania uczniów. Niejako zmusza do podjęcia działań, które uczynią ze szkoły środowisko przyjazne zarówno dla uczniów, jak i ich rodziców. Różnice kulturowe oraz poczucie odmienności, inne doświadczenia życiowe, a nawet traumatyczne przeżycia generują odmienne systemy wartości, różne poziomy

motywacji i postawy wobec nauki, szkoły i nauczyciela, niejednorodne formy ekspresji, zachowania społeczne, kody komunikacyjne czy sposoby interpretowania otaczającej rzeczywistości. „Wartości to kluczowy problem dla edukacji szkolnej. Występują w niej jako system norm rzucających na poczynania nauczycieli i uczniów. Podczas kształcenia odwołujemy się do wartości, które uczniowie mogą zaakceptować, a nawet identyfikować się z nimi. Wartości są kategorią edukacji i nauk o niej. Stanowią dla nich źródło inspiracji i dyrektyw”²⁷.

Rolą współczesnej edukacji jest więc przygotowanie młodzieży, często podatnej na wpływy innych kultur, do odpowiedzialnego stawiania się obywatelami Europy i świata oraz krzewienie tkwiących w kulturze narodowej wartości, a także prawd uniwersalnych, ogólnoludzkich. Jak podsumowała Anna Karpińska, „współczesność domaga się renesansu wartości w procesach edukacyjnych, ich respektowania wynikającego z głębokiego rozumienia ich znaczenia dla kształtowania dojrzałej osobowości człowieka na miarę XXI wieku”²⁸.

Bibliografia

- Banach C., *Nauczyciel*, [w:] T. Pilch, *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.*, t. 3, Warszawa 2004.
- Barzykowski K., Grzymała-Moszczyńska H., Dzida D., Grzymała-Koszczyńska J., Kosno M., *Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości oraz wielojęzyczności*, Warszawa 2013.
- Bąbiak I., *Společne i emocjonalne konsekwencje migracji do Polski – perspektywa dzieci – cudzoziemców*, [w:] *Dziecko w kulturze współczesnego świata*, red. Jagiełło E., Jówko E., Siedlce 2013.
- Bernacka-Langier A., Wasilewska-Łaszczuk J., Zasuńska M., *Praca wychowawcza w klasie zróżnicowanej kulturowo przed, w trakcie i po przyjęciu ucznia cudzoziemskiego*, [w:] A. Bernacka-Langier i in., *Prac...*

²⁷ K. Denek, *Wartości jako źródło edukacji*, [w:] *U podstaw dialogu...*, op. cit., s. 11.

²⁸ Ibidem.

- ca z uczniem cudzoziemskim. Przewodnik dobrych praktyk dla dyrektorów, nauczycieli, pedagogów i psychologów, Warszawa 2011.
- Białek K., Romowie, [w:] K. Białek, T. Halik, A. Marek, R. Szuchta, B. Weigl, *Edukacja przeciw dyskryminacji*, Warszawa 2008.
- Białek K., *Jak rozwiązywać sytuacje w klasie, szkole, społeczności wynikające z wielokulturowości szkoły? Omówienie kilku przykładów ze szkół polsko-romskich*, [w:] *Romowie 2013*, red. M. Różycka, B. Weigl, Warszawa 2013.
- Białek K., Kowalska A., Kownacka E., Pieget-Kaczmarczyk M., *Warsztaty kompetencji międzykulturowych – podręcznik dla trenerów*, Warszawa 2008.
- Białek K., *Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*, Warszawa 2015.
- Błeszczyńska K., *Dzieci obcokrajowców w polskich placówkach oświatowych. Raport z badań*, Warszawa 2012.
- Białek K., *Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*, Warszawa 2015.
- Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa 2009.
- Boski P., *Wielokulturowość i psychologia dwukulturowej integracji*, [w:] *Czy klęska wielokulturowości?*, red. H. Mamzer, Poznań 2008.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009.
- Chromiec E., *Dziecko wobec obcości kulturowej*, Gdańsk 2004.
- Czerniejewska I., *Edukacja wielokulturowa. Działania podejmowane w Polsce*, Toruń 2013.
- Dąbrowska E., *Przygotowanie przyszłych nauczycieli do pracy z uczniem cudzoziemskim*, [w:] *Praca z uczniem cudzoziemskim. Przewodnik dobrych praktyk dla dyrektorów, nauczycieli, pedagogów, psychologów*, red. M. Zasuńska, Warszawa 2011.
- Delors J., *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998.
- Fihel E., Kaczmarczyk P., *Migracje a polski rynek pracy*, [w:] *Rynek pracy wobec zmian demograficznych w Polsce*, red. M. Kiełkowska, Warszawa 2011.
- Fiok E., *Osiem kroków, czyli kilka praktycznych rad*, Warszawa 2014.
- Hofstede G., *Kultury i organizacje*, Warszawa 2011.

- Janik-Płocińska B., Pawlic-Rafałowska E., *O języku polskim jako drugim*, [w:] *Praca z uczniem cudzoziemskim. Przewodnik dobrych praktyk dla dyrektorów, nauczycieli, pedagogów, psychologów*, red. M. Zasuńska, Warszawa 2011.
- Innowacyjne rozwiązania w pracy z dziećmi cudzoziemskimi w systemie edukacyjnym*, red. N. Klorek, K. Kubin, Warszawa 2012.
- Karpińska A., *U podstaw dialogu o edukacji*, Białystok 2003.
- Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.*, DzU 1991, nr 120, poz. 526.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, DzU 1997, nr 78, poz. 483.
- Kostera M., *Zarządzanie personelem*, Warszawa 2000.
- Kozielecki J., *Transgresja i kultura*, Warszawa 1997.
- Malewski A., *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, Warszawa 1975.
- Matsumoto D., Luang L., *Psychologia międzykulturowa*, Gdańsk 2007.
- Michalak-Surówka J., *Paradygmat kompetencyjny w pracy nauczyciela*, [w:] *Rozwój nauczyciela w okresie transformacji*, red. W. Prokopiuk, Białystok 1998.
- Napiontek O., Pietrasik J., Szaniawska M., *Prawa dziecka z ADHD*, Warszawa 2006.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009.
- Nikitorowicz J., *Wartości – podstawą dialogu o edukacji*, [w:] A. Karpińska, *U podstaw dialogu i edukacji*, Białystok 2003.
- Realizacja prawa małoletnich cudzoziemców do edukacji. Raport Rzecznika Praw Obywatelskich*, red. S. Trociuk, K. Łakoma, M. Sośniak, Warszawa 2013.
- Rodek V., Wendreńska I., *System wartości współczesnego wychowawcy w opinii słuchaczy studiów pedagogicznych*, [w:] A. Karpińska, *U podstaw dialogu o edukacji*, Białystok 2003.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej*

szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, DzU 2017, poz. 356.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 lipca 2015 roku w sprawie warunków i trybu przyjmowania do publicznych przedszkoli, innych form wychowania przedszkolnego, szkół i placówek osób niebędących obywatelami polskimi oraz obywateli polskich, którzy pobierali naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, a także organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia, DzU 2015, poz. 1202.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 2017 roku w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych, DzU 2017, poz. 1534.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, DzU 2017, poz. 1655.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 roku w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, DzU 2017, poz. 1591.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 sierpnia 2017 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, DzU 2017, poz. 1634.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 roku w sprawie nadzoru pedagogicznego, DzU 2017, poz. 1658.

Rynek pracy wobec zmian demograficznych, red. M. Kiełkowska, Warszawa 2011.

Seria pakietów szkoleniowych T-Kit, koord. S. Martinelli, Warszawa 2000–2006.

Sowa-Behtane E., *Strategie i działania szerzące tolerancję wobec cudzoziemców. Edukacja wielokulturowa*, „Edukacja i Dialog” 2014, nr 3/4.

- Szymański M. J., *Funkcje edukacji szkolnej w zmieniającym się społeczeństwie*, [w:] *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowanie się tożsamości*, red. T. Lewowicki, Kraków 2005.
- Wojnar I., *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.
- Śliwa E., *Tolerancja, stereotypy i uprzedzenia w procesie wychowawczym*, [w:] *Nauki pedagogiczne w teorii i praktyce edukacyjnej*, t. 2, red. J. Kuźma, J. Morbitzer, Kraków 2003.
- Uczniowie z różnych kultur w szkole*, red. B. Lachowicz, Warszawa 2015.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty*, DzU 2016, poz. 1943 ze zm.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku. Prawo oświatowe*, DzU 2017, poz. 59.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe*, art. 363, DzU 2017, poz. 60.
- Weigl B., *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży. Studium empiryczne*, Warszawa 1999.
- Wiszniewska-Chmielowiec I., *Młodzież w obliczu wartości społecznych – atrofia czy transformacja*, [w:] *Nauki pedagogiczne w teorii i praktyce edukacyjnej*, red. J. Kuźma, J. Morbitzer, t. 2, Kraków 2003.
- Żegnałek K., *Przygotowanie dziecka do życia w przestrzeni wielokulturowej*, [w:] *Dziecko w kulturze współczesnego świata*, red. E. Jagiełło, E. Jówko, Siedlce 2013.

Netografia

- Baranowska M., *Szok kulturowy*, www.wos.org.pl (dostęp: 28.02.2018).
- Grzymała-Moszczyńska H., *Sytuacja uchodźców w literaturze psychologicznej*, <http://crisisinterrention.free.ngo.pl/psychologia/bps2.html> (dostęp: 28.02.2018).
- Kosiba G., *Doskonalenie zawodowe nauczycieli – kategoria, kompetencje, praktyka*, <http://forumoswiatowe.pl> (dostęp: 8.03.2018).

Summary

Barriers and opportunities of multiculturalism in Polish society in the area of education

This article deals with the inclusion of refugees in Poland in the education system, the problem of integration of foreign children. The provisions on the rights of children of foreigners in the field of education have been taken into account, in particular the provisions of educational law in relation to multicultural education were discussed.

keywords: culture, multiculturalism, migration, society, education

słowa kluczowe: kultura, wielokulturowość, migracje, społeczeństwo, edukacja